

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Christenen, ideologie en politiek

Het zou goed zijn als de hele wereld gehoorzaam zou zijn aan God, maar het is niet onze taak om ons daarvoor politiek in te zetten. Christenen moeten juist afzien van geweld en daarmee van de politiek die gedrag wil afdwingen. Beseft van tijdelijkheid en van zonde in de wereld kan ons afhelpen van utopische dromen en ons bevrijden van ideologie. Juist godsdienstige mensen zouden dat moeten beseffen en christenen het allermeest. Een C in de naam moet ons bewust maken van de betrekkelijkheid van onze mogelijkheden – laat de anderen de ruimte.

door *Bram van de Beek*

De auteur is emeritus hoogleraar Symboliek aan de Vrije Universiteit Amsterdam en bijzonder hoogleraar Systematische theologie aan de Universiteit Stellenbosch, Zuid-Afrika.

HET WOORD ‘IDEOLOGIE’ wordt dikwijls in negatieve zin geduid. Het is de vraag of dit terecht is – en het hangt uiteraard ook af van de definitie van ‘ideologie’. Ik gebruik het woord ‘ideologie’ als mensen hun gedachten over een goede samenleving dwingend aan de hele maatschappij willen opleggen. Zij zien de weg naar het goede niet alleen als hun eigen roeping, maar zijn van mening dat ieder daarnaar zou moeten handelen en ze willen dit politiek tot regel voor allen maken, die met het gezag van wetten kan worden afgedwongen. Hun gedachten zijn de blauwdruk voor de ideale samenleving. Soms is dat radicaal en evident: we zouden graag ons programma doorzetten, maar zolang we geen 76 zetels hebben moeten we compromissen sluiten. Soms is het voorzichtiger: we zullen alleen aan een regering deelnemen als we voldoende van onze idealen gerealiseerd zien. In beide gevallen gaat het echter om realisering van onze idealen voor de hele samenleving.

Zo gezien hebben alle politieke partijen hun ideologie, die als het goed

is is neergelegd in hun programma. Dat is niet alleen een programma voor intern gebruik, maar het programma voor de maatschappij. Er is dus in eerste instantie niet zoveel reden om negatief te spreken over ‘ideologie’.

IDEOLOGIE EN GODSDIENST

Godsdienstige mensen zijn geneigd aan hun ideologische kader goddelijk gezag toe te kennen. God is immers de laatste rechter en de hoogste wetgever. God bepaalt wat rechtvaardig en goed is en mensen moeten daaraan onderworpen zijn. Mensen hebben te buigen voor de goddelijke wil en wie Hem of Haar wil dienen moet zijn gaven gebruiken om dat te bevorderen. Zo wordt godsdienst welhaast vanzelfsprekend een krachtige ideologie. Bijgevolg gaan godsdienst en geweld gemakkelijk samen. Dat is niet alleen het geval in de radicale islam, dat is evenzeer van toepassing op christen-democratische politiek. Ook in het laatste geval gaat het om godsdienstig gevoede ideeën die moeten worden doorgevoerd in de maatschappij en die de overheid in wetgeving moet vastleggen. Wetten moeten worden gehandhaafd en de handhaving moet desnoods worden afgedwongen. Daarmee is de weg naar geweld geopend. Er mag een verschil in intensiteit van geweld zijn, maar structureel is er een religieus gevoede ideologie die zo nodig met geweld wordt afgedwongen.

SUBJECT VAN GEWELD: OVERHEID OF ONDERDAAN?

Er zitten in de voorgaande redenering een paar wissels die niet vanzelfsprekend zijn. Die hebben te maken met het subject dat de ideale samenleving afdwingt. Volgens de klassieke christelijke leer over de politiek heeft de overheid de zwaarmacht: de overheid heeft het geweldsmonopolie. Niet ieder individu is gerechtigd om met geweld zijn of haar ideeën over het goede af te dwingen. Dat maakt een geweldig verschil: allerlei groepen die door gewelddadige acties hun mening willen doordrijven worden daarmee buitengesloten. Er is een overheid die aangesteld is om de orde te bewaren.

Die stelling is klassiek – en niettemin roept ze veel vragen op. Want waaraan ontleent de overheid haar gezag? Is de overheid zelf niet aan een hogere gezagsinstantie onderworpen? Vrijwel niemand zal de overheid in alle omstandigheden een blanco cheque geven. Er is een hoger recht waar naar de overheid dient te handelen. Dat recht kan de humaniteit zijn. Dat recht kan ook het goddelijke recht zijn. Als de overheid dat recht schendt, verliest zij haar legitimiteit. Dan komt het recht van opstand in zicht. In naam van de humaniteit (hoe dan ook nader ingevuld) zijn veel opstanden begonnen. In naam van God (en dat hoeft de humaniteit niet uit te sluiten)

zijn ook veel opstanden begonnen. Juist godsdienstige mensen staan open voor opstand tegen een in hun ogen illegitieme overheid. Het gezag van God gaat immers boven het menselijke gezag uit: ‘Men moet Gode meer gehoorzamen dan de mensen.’ De discussie kan dan verder alleen nog gaan over de middelen om de overheid omver te werpen. Evenzeer als het politieke adagium van het geweldsmonopolie van de overheid heeft in de christelijke leer ook het recht van opstand een vaste plaats gekregen, net zo goed als in de islam.

SUBJECT VAN GEWELD: MENS OF GOD?

Er is echter een andere wissel in het vertoog die al veel eerder genomen is dan die tussen overheid en opstand. Men kan ook de vraag stellen of mensen in het geheel wel het goddelijke recht moeten of mogen afdwingen. Als er al een ideaal is van het goddelijke recht, of anders gezegd: van het Koninkrijk van God, moeten mensen dat dan tot stand brengen? Vrijwel alle christenen en moslims in de politiek zullen die vraag bevestigend beantwoorden. Abraham Kuyper heeft dat ooit onderbouwd met de befaamde zin: ‘Er is geen duimbreed op heel het erf van ons menselijk leven, waarvan de Christus, die áller Souverein is, niet roept: “Mijn!”’¹ Voor Kuyper was de conclusie volstrekt duidelijk: christenen zijn geroepen om dit te realiseren. Voor hem betekent de heerschappij van Christus over alles geen relativering, maar een opdracht, een mandaat, om als christenen de wereld te veranderen volgens de roeping die Christus ons geeft. Intussen mogen de opvattingen over hoe Christus het erf wil inrichten veranderd zijn, maar het is nog steeds de basis voor christelijke politiek.

Deze conclusie naar menselijke roeping in de heerschappij van God mag voor veel gelovigen, zowel christenen als moslims, vanzelfsprekend zijn, maar ze is dat niet altijd geweest. Theologen uit geheel verschillende stromingen in de vroege kerk hebben zich tegen een ideologisering van het

christelijk geloof uitgesproken. Volgens hen gold de regel van een leven volgens de wil van Christus voor christenen zelf, maar ze moeten die niet met geweld gaan afdwingen. Daarom moeten christenen zich ook niet in de politiek begeven. ‘Wij echter, die koel staan tegenover

Christenen moeten afzien van geweld en daarmee van de politiek die gedrag wil afdwingen

het hartstochtelijke streven naar roem en eer, voelen geen behoefte om (dergelijke) verenigingen te vormen en niets is ons vreemder dan politiek’, schrijft Tertullianus rond 200.² Vroegkerkelijke auteurs ontkennen niet

het koningschap van God en zijn almacht, maar ze zijn niet van mening dat wij dat koningschap moeten afdwingen. Daarmee ontdoen zij het christelijk geloof van zijn ideologische spits. Ze willen hun gedachten over een goede samenleving niet dwingend aan de hele maatschappij opleggen. Het zou goed zijn als de hele wereld inderdaad gehoorzaam zou zijn aan God, maar het is niet onze taak om ons daarvoor politiek in te zetten. Het is belangrijker dat mensen christenen worden dan dat de wetgeving van de staat verandert. Christenen moeten juist afzien van geweld en daarmee van de politiek die gedrag wil afdwingen. De vroegchristelijke houding ten opzichte van de politiek is radicaal.

HOOFD VAN ALLES

De reden voor dit verschil in benadering van de politiek is gelegen in een verschil in visie op de kerk. Voor veel hedendaagse christenen is de kerk een middel tot een hoger doel: een vernieuwde wereld. De kerk is dienstbaar aan de samenleving.

In de vroege kerk dacht men geheel anders over de kerk. De kerk is de gemeenschap van mensen die deelhebben aan het eeuwige leven. Zij leven op aarde, maar zij behoren tot de hemel. Daar is hun thuis, hun burgerschap. Ze vertoeven op aarde, maar dat is slechts tijdelijk en zij vertoeven daar als vreemdelingen.

Deze visie is gerelateerd aan de wijze waarop zij denken over Christus als hoofd. Kuyper denkt daarbij aan heel het erf van het menselijke leven. De hele wereld staat onder Christus' heerschappij. In de vroege kerk ligt dat genuanceerder. Aan de ene kant zal men niet ontkennen dat de hele wereld zijn domein is. Hij heeft alle dingen geschapen en de aarde is zijn wettig bezit. Maar tegelijk wordt die heerschappij alleen zichtbaar in en door de kerk, door dood en ondergang heen. Kenmerkend is wat Paulus schrijft over Christus: 'Hij is het hoofd van alles, van de kerk' (Efeze 1:22). De kerk is het nieuwe 'alles', als de nieuwe schepping. Al het andere staat onder het teken van het oude dat voorbijgaat.

In de basis van het christelijke geloof is er een groot onderscheid tussen enerzijds het eeuwige onvergankelijke leven dat geleefd en gevierd wordt in de kerk, en anderzijds het verblijf in het tijdelijke leven, als vreemdelingen in de wereld. Deze wereld gaat voorbij, en het heeft geen zin te proberen haar te veranderen, want het blijft de oude wereld die vergaat. Werkelijke verandering, waardoor alles onder de heerschappij van Christus komt, is alleen mogelijk binnen de gemeenschap van de kerk, onder hen die burgers zijn van een hemels koninkrijk.

TIJDELIJK VERBLIJF

Christenen leven op aarde als vreemden in een tijdelijk verblijf. Zij denken er verschillend over wat dat betekent voor activiteiten voor dit verblijf. Sommigen verliezen de tijdelijkheid helemaal uit het oog en willen de huidige wereld veranderen. Zij zullen zeker de vroege christenheid niet aan hun kant vinden. Het gevolg van deze keuze is onvermijdelijk een ideologisering van het geloof. Anderen wijzen bewust elke politieke activiteit af, zoals Tertullianus en Origenes in de vroege kerk. Ze beperken zich tot voedsel en kleding, aangepast aan de gebruiken van het land waar ze wonen. Ze zijn blij als het vrede is en er geen vervolgingen zijn, maar dat is het dan ook. Ze zullen zich niet inzetten voor maatschappelijke veranderingen, voor zover dat niet het nieuwe leven van de gemeenschap van gelovigen zelf is. Die is geheel anders.

De meeste mensen in de latere kerkgeschiedenis hebben zich veel meer met de politiek ingelaten, vooral toen christenen in de meerderheid waren en macht hadden. Daartegen zijn soms radicale reacties gekomen. Soms draagt die radicaliteit zelf een gewelddadig karakter, maar een andere keer zijn de trekken van het vroegste christendom op dit punt duidelijk aanwezig, zoals bij de mennonieten.

De radicaliteit van het vroegste christendom is mij dierbaar. Zij behoedt ons voor ideologisering van het geloof en daarmee voor een gewelddadig opleggen van het christendom aan anderen. Dat geldt óók voor het opleggen van christelijke normen en waarden, ook als die het gezicht van het humanisme hebben gekregen.

Er lijkt me echter een nuancering mogelijk die heilzaam is voor het verblijf in den vreemde en waarin ook anderen mogen meedelen. Als we eerst vasthouden dat het gaat om het eeuwige leven in Christus, dan is alles van deze wereld relatief geworden. Juist die relativiteit kan een benadering geven waardoor we het verblijf waarin we wonen zo goed mogelijk leefbaar houden, voor ons en voor hen die denken dat het hun eigenlijke thuis is. In de kring van de relativering komen andere concepten op: tijdelijkheid, begrensdheid, betrekkelijkheid. Juist dat soort begrippen kan ons helpen om als christen in de wereld te staan en daar zal de wereld beter van worden, omdat het recht doet aan haar ware identiteit, meer dan een utopische benadering die zich vertaalt in een ideologie. Dat geldt des te meer als we bedenken dat we leven in een wereld waarin niet alleen mensen van goeden wille leven en waarin ieder openstaat voor de zonde – waarvan eigenbelang de meest voor de hand liggende is. We hoeven ons niet in te zetten om de ideale woning te realiseren – het is al mooi als de tent waarin we verblijven een beetje leefbaar is. Een paar concrete voorbeelden kunnen duidelijk maken wat het belang van deze benadering is.

EEN BEETJE EVENWICHT EN BEGRENDSHEID

We moeten niet de illusie hebben dat de aarde een tuin van vrede en recht zal worden. Voor die utopie hoeven we niet te gaan. Wat we wel kunnen doen is proberen een beetje balans te houden: dat de rijken niet alles naar

We moeten niet de illusie hebben dat de aarde een tuin van vrede en recht zal worden

zich toe graaien en de armen geen helper hebben; dat de sterken niet over allen heen walsen en de zwakken even een hand vinden die hen steunt. Calvijn schrijft over de taak van de overheid vanuit het concept *aequitas*: evenwicht.³ We moeten

de boel proberen gelijk te trekken. Een bescheiden opstelling voor de overheid, die niet de belangen van de grote zakenwereld dient en die ook niet de illusie aan de kanslozen geeft dat er een gouden toekomst wacht, maar die wel heel duidelijk maakt (en dan niet alleen in verkiezingsdebatten, maar in concrete maatregelen die effect hebben) dat ze macht en ellende niet ongebreideld hun gang laten gaan.

Bij dat besef van tijdelijkheid hoort ook dat we ons niet te veel richten op langetermijndoelen en -verwachtingen. Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad. Dat je rekening houdt met morgen is goed, maar berekeningen van de economie voor 2020 hebben net zo veel werkelijkheidswaarde als de vijftiendaagse weersverwachting. Kijk liever of je vandaag een jas nodig hebt.

De aarde is begrensd en ook wat daarin is. We moeten niet denken dat er altijd economische groei kan zijn. We hoeven daar ook niet naar te streven. Soms gaat het beter en straks weer slechter. Als er nog brood is, is het goed. Als mensen te veel willen, krijgen ze veel ellende, want straks is het een keer op en dan zit je diep in de schulden. Dan kun je niet meer terug vanwege alle verplichtingen en vanwege alles waaraan je gewoon bent geraakt. Met bescheidenheid en tevredenheid kom je het verst en dat duurt het langst.

Begrensdheid betekent ook dat we er niet alleen zijn. Er zijn andere mensen naast ons – écht anderen, want ook onze ideeën en belevingen zijn beperkt. Dat geldt niet alleen individueel, maar ook voor culturen en sociale en politieke structuren. Je eigen cultuur is maar een klein stukje in de grote wereld, en culturen gaan en komen. Dat is geen enkel probleem, want niets is hier blijvend, ook de Europese cultuur niet. Ook het Nederlands zal wel een keer een dode taal worden en het is de vraag of die dan nog interessant is om te bestuderen, zoals het dode Latijn. We hoeven er niet aan vast te zitten. Hetzelfde geldt voor politieke systemen. We behelpen ons nu met democratie, maar die kent ook haar grenzen. Elders werken andere systemen beter, en morgen misschien ook hier in de polder. Laat moslims en joden rustig

ritueel slachten en accepteer dat ambtenaren weigeren bepaalde dingen te doen; er is nog genoeg ander werk voor hen en er zijn genoeg mensen die de taken die zij niet willen uitvoeren graag op zich nemen. Laten we vooral niet proberen alles op te lijnen naar onze eigen voorkeuren.

Zelfs godsdienst is beperkt in deze wereld. Ook als je gelooft dat in de voleinding van de wereld God alles en in allen zal zijn en alles voor Hem zal buigen, in dit ondermaanse is dat niet het geval en mensen laten zich niet met geweld buigen – zelfs al dwing je hen de knieën te buigen, dan buig je hun harten niet – hooguit de andere kant op.

BESLUIT

Besef van begrensdheid en van zonde in de wereld kan ons afhelpen van utopische dromen en ons bevrijden van ideologie. Juist godsdienstige mensen zouden dat moeten beseffen en christenen het allermeeest. Een C in de naam of in het politieke programma moet ons bewust maken van de betrekkelijkheid van onze doelen en mogelijkheden – laat de anderen de ruimte. Houd hen alleen in toom als ze degenen die zwakker zijn dan zichzelf gaan uitbuiten of vermoorden, of hun cultuur of godsdienstige gebruiken gaan verhinderen. En laat ook politici weten dat ze zwakke stervelingen zijn.

Na tot deze conclusie te zijn gekomen, gaan toch de kerkvaders weer rondwoelen in mijn gedachten. Want ook deze relativiserende benadering van de politiek blijft politiek. En hoe krijg je daar een plek in zonder mee te doen aan de debatten? En hoe krijg je mensen achter je als je in het debat niet scoort? Voor we het weten zijn we weer in de sfeer van de haantjes waar Tertullianus over schrijft. En daar hebben christenen volgens hem geen zin in. Het is niet hun wijze van doen. Erger nog: ook een lowprofilepolitiek blijft dingen afdwingen. Men moet zich aan de wetten houden en wie dat niet doet krijgt de overheid tegenover zich. Zo komen we uiteindelijk toch weer in het geweld terecht. Christenen vechten niet, ook niet in naam van de overheid, schrijft Origenes; ze bidden alleen voor de overheid, maar doen er zelf niet aan mee.⁴ Zo blijft er een onrust in de politiek en zelfs bij een politiek met een laag profiel een kwaad geweten – en die moet er maar blijven ook: we kunnen niet anders, maar het kan eigenlijk niet.

Noten

- 1 Abraham Kuyper, *Souvereïniteit in eigen kring* (derde druk). Kampen: Kok, 1930, p. 32.
- 2 Tertullianus, *Apologeticum*, 38,3 (vertaald door Christine Mohrmann). Utrecht/ Brussel: Het Spectrum, 1951, p. 99.
- 3 *Institutie* 1v,20. Calvijn is ook heel rela-

tiverend over politieke systemen (*Institutie* 1v,20,8). Ze hangen onder andere af van de cultuur van volken. Niet het politieke systeem is essentieel, maar wat ermee gedaan wordt.

- 4 Origenes, *Tegen Celsus* 8,74v. Engelse vertaling op <http://www.newadvent.org/fathers/04168.htm>, geraadpleegd op 13 september 2012.